

gus két legjelentősebb és magyar szempontból leggazdagabb tematikai alegysége fűződik a nevezett személyekhez, tehát a későbbi kutatás is minden bizonnyal ezeket fogja először alaposabban megvizsgálni.

A katalógusban 1556 tétel szerepel. Az 1240 levél mellett találunk a felsorolt dokumentumok között különféle jegyzékeket, beszámolókat, naplókat, albumokat, számlákat, visszaemlékezéseket stb. Az időhatár 1545-től 1811-ig tart. Ebben a korszakonkénti megoszlás igen jellemző: a 16. századból 7, a 17. századból 103, a 18. századból 1445, míg a 19. századból 1 dokumentum került felvételre. (Ezzel kapcsolatban egy apró elírásra szeretném felhívni a figyelmet. A bevezető szöveges részben kétszer is megemlítésre kerül, hogy a katalógus Batizi András 1545-ben Philipp Melancthonnak küldött levelével kezdődik. A katalógus első tételénél azonban az 1543-as dátum szerepel. Ilyen monumentális és a legnagyobb odafigyeléssel összeállított adathalmazban ez a kis hiba természetesen bocsánatos botlás, valójában csak kiemelt helye miatt tűnik fel egyből.)

A heroikus munkával létrehozott katalógus három nagy részből áll: a szorosan vett katalógusból (1556 tétel – regesztával, az említett személyek és helyek feltüntetésével, az esetleges kiadások és róla szóló szakirodalom megadásával), életrajzokból (853 személy esetében – esetleges egyéb keresési források megadásával, konkordanciákkal és további szakirodalommal) és egy függelékből, amely a felhasznált irodalmakról készült jegyzéket, állománybeli és nyelvi áttekintéseket, további keresési forrásokat, rövidítésjegyzéket, hely- és személynévmutatókat tartalmaz. A röviddel ezelőtt történt kiadás miatt a magyar szakemberek ugyan érdemben még nem mélyülhettek el ennek a kiváló katalógusnak a tanulmányozásában, az azonban már első pillantásra látszik, hogy a 17–18. századi Kárpát-medencei evangélikus művelődéstörténet kutatása újabb impulzusokat kap majd ennek az alapműnek a nyomán.

Ha 2016 második felében megjelenik a magyar vonatkozású régi nyomtatványokat számba vevő kötetpáros is (*Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Teil*

3: *Alte Drucke*, Herausgegeben von Brigitte Klosterberg und István Monok, Bearbeitet von Attila Verók, Halle, Budapest, 2016), a hallei Franckesche Stiftungen lesz az első olyan gyűjteményegyüttes a világon, amelyben teljes körűen és minden szempontra kiterjedően lezajlott az írott és nyomtatott hungarikumok feltárása. A rengeteg munkával napvilágra hozott kútfők közreadását a konkrét dokumentumok és témák mélyrehatóbb vizsgálata követheti a szakmabeliek és az érdeklődő nagyközönség részéről. A katalógusok ezek előtt a mélyfúrások előtt nyit(hat)ják meg az utat a szinte kimeríthetetlen potenciált magukban rejtő, elemzéseket nem, kizárólag pusztá tényeket regisztráló forrásanyagoknak köszönhetően. Csak bízhatunk abban, hogy többek között a különféle történeti témák professzionális művelői érdemesnek tartják a nevezett katalógussorozat – köztük a most bemutatott levéltári kötetek – értékes adatállományát arra, hogy a kora újkori magyar művelődéstörténet mára elfeledett vagy eddig ismeretlen információhordozóit kézbe vegyék és szóra bírják. Az új források ugyanis árnyalhatják eddigi ismereteinket az adott tématerületeken, sőt kulcsfontosságú adatokat, eddig fel nem merült összefüggéseket tárhatnak fel. A jelen kötetek kapcsán ez nagy valószínűséggel prognosztizálható hozadék lesz. Az ezernél is több oldalnyi adattár alapos tanulmányozását őszinte meggyőződéssel javaslom mind a szakma, mind a laikus érdeklődők számára.

VERÓK ATTILA

Imprinting Identities, Illustrated Latin-Language Histories of St. Stephen's Kingdom (1488–1700), By Karolina Anna Mroziejewicz, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2015, 314 p.

Karolina Anna Mroziejewicz a krakkói Jagelló Egyetem Művészettörténeti Intézetének kutatója vizsgálódásai középpontjába az illusztrált, latin nyelvű, Szent István király birodalmáról szóló kora újkori könyveket állította, és ezek szerepét elemezte a magyar identitástudat kialakulásának folyamatában. A cím találó szójáték, mely mind a könyvnyomtatásra, mind

a nemzeti önazonosság kialakulására, „bevésődésére” is utal.

A szerző mondanivalóját öt elemző fejezetben tárgyalja. Az első az irányadó történelmi elbeszéléseket, a második a magyar védőszenetek szerepét vizsgálja. A harmadik és negyedik fejezet a Magyar Királyság uralkodó rétegét, a nemességet és az arisztokráciát állítja középpontba. Az utolsó fejezet arra mutat rá, hogy a választott könyvek hogyan és mennyiben vettek részt a magyar identitás kialakulásában megjelenésüktől napjainkig.

A könyv főbb forrásainak kiválasztását három szempont határozta meg. A tárgyalt művek történelmi elbeszélések Szent István birodalmáról, és jelentős mennyiségű olyan illusztrációt tartalmaznak, amely szervesen kapcsolódik az elbeszéléshez, valamint olyan könyvek, melyeket magyar olvasóközönségnek szántak. A vizsgált forráscsoport hat művet tartalmaz. Thuróczy János, a Magyar Királyság ítélmesterének a magyarok történetéről írt krónikáját, a *Chronica Hungarorum* című mű első és második kiadását (Augsburg és Brno, 1488), a Nádasy Ferenc országbíró nevéhez fűződő és a magyar vezérek és királyok egész alakos portrészorozatát tartalmazó *Mausoleum potentissimum ac gloriosissimum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum* című művet (Norimbergae, 1664), Tarnóczy István jezsuita szerzetes által írt, Szent László király életének és csodatetteinek verses leírását közlő *Rex admirabilis, sive vita St. Ladislai regis Hungariae historico-politica, ad christianam eruditionem elogiis theo-politicis illustrata* művét (Viennae Austriae, 1681), a szintén jezsuita Hevenesi Gábor magyar szentekről írt munkáját, az *Ungaricae sanctitatis indicia* (Tyrnaviae, 1692) és az Esterházy családról szóló *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiae in tres divisum partes* (Viennae Austriae, 1700) című genealógiáját. A felsorolt műveken kívül számos illusztrált ösnyomtatványt és régi magyar könyvet, metszetet, rólapot, olajfestményt, szobrot, érmet és pecsétet használt megállapításainak alátámasztására a szerző.

Az egyes fejezeteket találó és figyelemfelkeltő idézetek vezetik be, különböző nyel-

veken, többféle műfajban, számos ismert és kevésbé ismert szerzőtől; Werbőczy Istvántól kezdve egy ismeretlen szerző kézírásos disztichonjáig a *Mausoleum* előtáblájának tükréről.

A bevezetést követő fejezet középpontjában a történelmi képzelet áll. A szerző a középkori Magyar Királyság vezető szerepét hangsúlyozza a magyar államiság ősi voltának és kereszténységének megalapozásában. Kutatásai alapján az elmúlt idők főszereplőinek a hun vezéreket, az Árpád-házi szent királyokat és hadvezéreket tartja. A vizsgált források a magyarokat, mint kiválasztott nemzetet tüntették fel, ami erősítette a társadalom tagjainak összetartozás érzését, és növelte a magyarok politikai tudatosságát.

A harmadik fejezet a magyar védőszenetek szerepét kutatja a magyar érdekek elismerésében a Habsburg- és az Oszmán Birodalom árnyékában. A védőszenetek, mint a vallási közösség tartóoszlopai a közös emlékezetet politikai és vallási teljesítménnyel kapcsolták össze. Ebben a folyamatban Szűz Mária, Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László szerepét vizsgálja részletesebben Mroziewicz. A szerző rámutat arra a tényre, hogy a tizenkettedik század elejétől kezdve Szűz Mária – Mátyás uralkodásától kezdve mint *Patrona Hungariae* – ábrázolásai először a történetírásban, majd az uralkodói ikonográfiában jelentek meg. (Az első ábrázolás, ahol Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának, 1665-ből származik, a Tobias Pock bécsi festő által készített oltáron a mariazeili bazilika Szent István-kápolnájában.) A *Patrona Hungariae* elsősorban a jezsuiták által megfogalmazott és terjesztett gondolkör volt, mely a nemzeti hagyományokat és az ország sorsáért érzett aggodalmat foglalta magába. A Szűz Máriának felajánlott szent korona központi szerepet játszott a nemzeti múlt felé forduló érdeklődés képzőművészeti megnyilvánulásaiban. Első, szent királyunkkal való kapcsolata révén kivételes jelentőségnek és népszerűségnek örvendett a kora újkori elbeszélő forrásokban.

A magyar védőszenetek közül Szent Lászlót, mint lovagkirályt festették le legtöbbször a tizennegyedik és tizenötödik században. László nemcsak életében győzedelmeskedett a kunok felett, hanem még halálában is csodák

által őrizte az országot, amikor azt a hitetlenek megtámadták. A védőszentek kultusza központi szerepet játszott a közösséggé formálódásban politikai, társadalmi, és vallási téren, melynek hatására kialakultak a társadalmi élet szinterei.

Hevenesi a magyar szentekről írt művében egybekapcsolta a szentség és a magyarság fogalmát, véleménye szerint az egyéni és a közösségi erkölcs elválaszthatatlan egymástól, egyik sem tud tartósan fennmaradni és fejlődni a másik nélkül. Művében azt tanítja, hogy a Magyar Királyság szentjei által elválaszthatatlanul egy Európával.

A negyedik fejezet Magyarország uralkodóit állítja középpontba. A vizsgált könyvek a magyar királyság történetét egymást követő királyok koronázásaként mutatják be, akik a szent koronát viselik egy ideig, majd átadják azt a soron következőnek. A királyság lényege a királyi testtartásban, kézmozdulatokban és az öltözetben nyilvánult meg. A királyok képei ideogram-mákként működtek, melyek a királyi kötelességeket és kiváltságokat jelképezték, olyan elvont fogalmakat jelenítve meg, mint igazság, védelem, a királyság folytonossága vagy az isteni felkenttség. Mind alapvető értékei az összes emberi közösségnek, kiváltképp háborús fenyegetettségben és hatalmi harcban élőknek, mint a magyaroknak, akiknek szükségük van a rendek közötti összetartásra.

A következő fejezetben, a királyság mi-benlétének tárgyalása után, a nemesség és az arisztokrácia történelmi szerepe bontakozik ki. Eredetének, rétegeinek, szokásainak és jogi státusának vizsgálata után a Szent Korona tagságukat elemzi a szerző. Véleménye szerint feladatuk a társadalmi hierarchia megerősítése, valamint saját politikai és kulturális vezető szerepük biztosítása és szélesítése volt. A minél messzebbre visszavezetett családfák (pl. Nádasdy, Esterházy) a magyar nemességnek azt a meggyőződését rejtették, hogy nemesi kiváltságaikat őseik kiváltsága révén szerezték. A szerző szerint a magyar nemes tipologizálása a közös politikai és kulturális gyökerekből származott.

Külön alfejezet foglalkozik (5.5.2.) a magyar nemesség és arisztokrácia kiváltságokkal nem rendelkező, női tagjaival. A választott mű-

vekben jóval kevesebb női ábrázolást találunk, mint férfit, ráadásul a nők portréi mindig a férjüké vagy apjuké után következnek. Társadalmilag alárendelt helyzetüknek megfelelően a képeiket kísérő elogiумok általában sematikusak, általánosságokat fogalmaznak meg, és nem közölnek részletes és egyedi leírást az ábrázolt nőről.

A nemesség egy külön csoportját alkotják azoknak a vezető értelmiségieknek – írók, költők, magasan képzett emberek – a portréi, akik humanista babérokra törtek. Ezek a kimagasló írástudók a magyar nemesség szűk, de jól ismert rétegéhez tartoztak. Egyik emblematikus alakjuk Zsámboky János, akiről élete során kiugróan nagyszámú ábrázolás készült. Félton örködött a róla kialakult kép fölött, amely nyíltan kifejezi a magyar nemesség értelmiségi rétegéhez való tartozását. Szűkebb pátriájához való kötődését (nagyszombati polgár családból származott, apja Zsámboky Péter, a város bírájának tisztét töltötte be több éven keresztül) művei ajánlásaiban mindig hangsúlyozta. A bécsi udvari körökben való előmenetele és humanista munkásságának kiteljesedése azonban változásokat eredményezett tudósi önazonosságában is. Ennek egyik jele, hogy míg a népszerű és gyakran kiadott *Emblemata* első két kiadásában a mű a szerző képével kezdődik, addig ez az *Icones veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque* című mű utolsó oldalain található, ahol olyan jeles alakok felsorolását zárja a Zsámbokyról készült metszet, mint Apollo vagy a kortárs Andreas Vesalius. A könyv képei azt sugallják, hogy a medikus Zsámboky tetőzi be a híres orvosok és filozófusok sorát.

Mroziewicz párhuzamot von az értelmiségi, 16. századi tudós Zsámboky János és a 17. századi arisztokrata *homo novus* Esterházy Pál között, mivel mindkettőnek bizonyítania kellett el-sőségét kortársai előtt. Zsámboky és Esterházy is kényesen ügyelt fontossága és jelentősége, a társadalomban betöltött szerepe hangsúlyozására. Ezen felül magukat a magyar és nemzetközi kulturális és politikai élet megkerülhetetlen szereplőiként tüntették fel. Mindezek után a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a magyar nemesség és arisztokrácia mind a nyomtatott, mind a festett képmásai hasonló képi mintákat

követtek, ami a férfi központú társadalmat teremtettené újja. A metszetek és festmények hős és bátor katonák, magabiztos államférfiak, fontos egyházi méltóságok és kiváló humanisták arcait mutatják. A nők úgy illenek ebbe a képbe, mint leánygyermek, feleségek és anyák, akik a férfiközpontú társadalmat kiegészítik. A tanulmányozott portrék legfőbb szerepe az volt, hogy a fennálló társadalmi hierarchiát erősítsék, és közben tágítsák az ábrázolt személyek politikai és kulturális lehetőségeit. A nemesi és arisztokrata arcképek közös emlékeket örökítettek meg és adtak tovább közös szokásokról, közös törzsi és keresztény múltból, és végül a török elleni harcokban tanúsított hősiességről.

Az utolsó fejezet a választott művek utóéletével foglalkozik, hatásukat két szinten tárgyalva. Az első szint a művek közvetlen, a könyvek lapjain látható fizikai hatást jelenti bejegyzések, rajzok, színezések formájában, a második pedig a közvetett hatást, ami a műveknek a történetírásban, az irodalomban és a képzőművészetben való fogadtatására vonatkozik. A vizsgált könyvek közül a *Chronica Hungarorum* bizonyult a legnagyobb hatásúnak, egyben a mai napig tartó, legösszetettebb fogadtatástörténettel is rendelkezik. A mű szövege és képi anyaga különböző utat járt be, mely az 1980-ban megjelent facsimile kiadással kapcsolódott újra össze.

A magyar történelemről szóló, kora újkori illusztrált könyvek nagyban hozzájárultak a vizuális és irodalmi képzelethez a magyar mitológiáról, a szentek panteonjáról, az uralkodókról és alattvalóikról mind a nyilvános, mind az otthoni térben. A motívumok kincsestárként szolgáltak, amelyek az egész társadalmat jelképezték és egy formálódó nemzet sorsát jelenítették meg.

Egy magyar múltat elbeszélő illusztrált mű megjelenése mindig is nagy hatású kulturális eseménynek számított és számít egészen a mai napig. A jó néhány kiadásban és több nyelven megjelent könyvek meghatározó alanyai és tárgyai voltak az identitás felépítési folyamatának. A képi anyag és a szöveg befogadása általában külön utat járt be. Míg minden vizsgált esetben a szöveg önállóan is megállta volna a helyét a képi anyag nélkül, ennek az ellenkezője csak elvétve fordult elő.

Végső konklúzióként a szerző rámutat arra, hogy a nyomtatás a latin nyelvű krónikáknak széles nyilvánosságot biztosított, és sikeresen „bevéste” mind a képi anyagot, mind a szöveget a nemzeti emlékezetbe. A kora újkori illusztrált nyomtatott könyvek aktív szerepet játszottak az alaptörténetek közkinccsé tételében, és támogatták azoknak a mintáknak a rögzítését, amik a mai magyar társadalom formáját is meghatározzák. Míg egy szöveg utóélete nyomom követhető a különböző kiadásokban, fordításokban és variánsokban, addig a képek utóélete túllépett a nyomtatáson. A képek másait olajfestményeken, szobrokon, rézmetszeteken, iparművészeti alkotásokban, stb. követhetjük nyomom, olyan formában, ami a késő középkori és kora újkori társadalmak felső köreinek képi környezetét alkotta. A történetek magja állandónak bizonyult – noha maguk a történetek jelentős változásokon mentek keresztül – és hozzájárult a közös történelemképhez, amit a magyarok mind a mai napig magukénak vallanak.

A könyv főszerzőjét bőséges szakirodalmi hivatkozást kínáló jegyzetapparátus kíséri. Egyes, részletesen ki nem fejtett témához több nyelvű bibliográfiát találhatunk.

Címéhez hűen a mű gazdagon illusztrált, számos metszet és festmény reprodukciója kíséri a mondanivalót. A képek nagyobbik része a célnak megfelelő minőségű, néhány azonban méretének és a fekete-fehér nyomtatásnak köszönhetően nem tökéletesen élvezhető. (A történetírást megjelenítő allegorikus fekete alak például alig kivehető a 255. oldalon.) Az egyetlen színes kép a könyv borítóját díszíti, és a címben foglaltak távolra mutató továbbgondolását jeleníti meg.

Mroziewicz könyvében a választott témát mind művészettörténeti, történelmi, irodalmi és könyvtörténeti szempontból körültekintően járja körül, részletesen kifejtve azokat a lépéseket, amelyek a választott művek alapján meghatározónak bizonyultak a magyar nemzeti identitás kialakulásában. A mű élvezetes és hasznos olvasmány minden, a téma iránt érdeklődő és angolul olvasó ember számára.